

Emilia Dziewiecka

O, królu wysiedlony!
O, królu Janie bez Ziemi,
Na emigracji, tym gorszej,
Że pomiędzy swojemi!

Marian Hemar, *Jan bez Ziemi*¹

Przesunięcie granic państwowych po II wojnie światowej spowodowało nie tylko exodus polskiej ludności ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej, ale i masowe przemieszczenia dóbr kultury. Przykładem takiej relokacji są losy lwowskich pomników Aleksandra Fredry, Jana III Sobieskiego i Kornela Ujejskiego, przeniesionych w latach 1956–1965 do Wrocławia, Szczecina i Gdańska. Wyrwane z pierwotnego otoczenia i osadzone w często arbitralnie wybranych lokalizacjach, lwowskie pomniki zostały poddane próbie nowego kontekstu urbanistycznego. W ich losach ogniskują się problemy tożsamościowe i polityczne, z którymi w okresie powojennym musiało zmierzyć się polskie społeczeństwo, naznaczone przesunięciem granic państwowych.

Historia wędrówki pomników na Ziemię Zachodnie i Północne rozpoczęła się we Lwowie w ostatniej dekadzie XIX w. i pierwszych latach wieku XX. Miasto doświadczało wówczas *boomu* w zakresie wznoszenia pomników upamiętniających posiacie zasłużone dla polskiej historii, sztuki i kultury. Było to możliwe dzięki liberalnej polityce austriackiego zaborcy. „Rozpomnikowaliśmy się” — pisał w 1897 r. lwowski korespondent gazety „Głos Narodu”² i stwierdzenie to trafnie oddaje ówczesną atmosferę miasta, bowiem tylko w latach 1895–1906 odsłonięto tam

Wędrujące pomniki. Przeniesienie trzech lwowskich monumentów do Wrocławia, Szczecina i Gdańska w latach 1956–1965

aż dziewięć pomników,³ w tym Aleksandra Fredry, Jana III Sobieskiego i Kornela Ujejskiego.

Pomysł budowy pomnika Fredry zrodził się w 1891 r., a więc w piętnaście lat po śmierci związanego ze Lwowem komediopisarza. Inicjatywę wziął w swoje ręce miejscowy oddział Koła Literacko-Artystycznego, które powołało do życia komitet budowy pomnika i rozpiśało konkurs otwarty dla rzeźbiarzy ze wszystkich ziem polskich⁴. Jego zwycięzcą okazał się Leonard Marconi, profesor katedry rysunku ornamentacyjnego i modelowania lwowskiej Akademii Technicznej⁵. Jako lokalizację pomnika Lwowska Rada Miejska wskazała Plac Akademicki, stanowiący optyczne i urbanistyczne zamknięcie reprezentacyjnej alei spacerowej, jaką była ulica Akademicka. To tutaj 24 października 1897 r. nastąpiło odsłonięcie pomnika. Odlany ze spiżu w słynnych wiedeńskich zakładach Artura Kruppa monument posadowiono na cokole z czerwonego kamienia trembowelskiego, na którego frontowej ścianie umieszczono napis „Alexander hr. Fredro”, zaś na tylnej: „Staraniem Koła Literacko-Artystycznego we Lwowie 1897”⁶. Marconi nadał pomnikowi oryginalną formę, sadowiąc Fredrę w nieco niedbałej

³ Były to pomniki: Jana Kilińskiego (odsłonięty w Parku Stryjskim w 1895 r.), Teofila Wiśniowskiego (na Górze Stracenia, 1895 r.), Stanisława Skarbka (Wały Hetmańskie, 1895 r.), Aleksandra Fredry (pl. Akademicki, 1897 r.), Jana III Sobieskiego (Wały Hetmańskie, 1898 r.), Agenora Gołuchowskiego (Ogród Jezuicki, 1901 r.), Kornela Ujejskiego (ul. Akademicka, 1901 r.), Adama Mickiewicza (pl. Mariacki, 1904 r.) i Bartosza Głowackiego (ul. Łyczakowska, 1906 r.). Zob. Petrus (2007: 48).

⁴ Maliniak (2011: 6).

⁵ Leonard Marconi (1835–1899) — absolwent warszawskiej Szkoły Sztuk Pięknych i rzymskiej Akademii św. Łukasza. Twórca m.in. epitafium Chopina w kościele pw. św. Krzyża w Warszawie (1875–1880), dekoracji rzeźbiarskiej fasady Politechniki Lwowskiej (1874) i projektu pomnika Tadeusza Kościuszki na Wawelu (1894), zrealizowanego po śmierci artysty przez jego zięcia — Antoniego Popiela. Zob. Kwiatkowska, Melbechowska-Luty, Siomoczkin (1993: 356–360).

⁶ Antkowiak (1985: 54); Maliniak (2011: 6).

¹ Wiersz *Jan bez Ziemi* to odpowiedź urodzonego we Lwowie Mariana Hemara (1901–1972) na informację o ustawieniu pomnika Jana III Sobieskiego w Gdańsku w 1965 r. Tekst ukazał się na łamach polskiej prasy emigracyjnej.

² Z kraju. Lwów (1897: 2).

Il. 1 Pl. Akademicki i pomnik Aleksandra Fredry we Lwowie, ok. 1925. Fot. Marek Münz. Zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie (sygn. F.7820/II, <https://polona.pl/item/14835500/0>)

pozie na spowitym płaszczu krzesło i wkładając w jego prawą dłoń pióro, a w lewą rulon papieru (il. 1).

Jeszcze bardziej prestiżowym przedsięwzięciem była budowa pomnika króla Jana III Sobieskiego, z uwagi na przypadającą w 1883 r. dwusetną rocznicę Wiktorii Wiedeńskiej. Pomysłodawcą inicjatywy była Rada Miasta Lwowa, która postanowiła odkładać na ten cel po tysiącu złotych reńskich rocznie przez dziesięć kolejnych lat⁷. O randze pomnika miała świadczyć też jego lokalizacja na centralnej osi Wałów Hetmańskich, stanowiących reprezentacyjne *corso* w centrum miasta⁸. Odsłonięcie dzieła dłuta Tadeusza Barącz⁹ nastąpiło 20 listopada 1898 r.

⁷ Czołowski (1898: 29).

⁸ Otoczenie pomnika miało być wyjątkowe, bowiem w latach 1897–1900 wznoszono na Wałach Hetmańskich gmach Teatru Miejskiego, projektu Zygmunta Gorgolewskiego. Teatr, potocznie zwany Operą Lwowską, to wyjątkowe dzieło architektury eklektycznej, rzeźby i malarstwa. Jego lokalizacja na Wałach Hetmańskich przesądziła o reprezentacyjnym charakterze tego miejsca.

⁹ Tadeusz Barącz (1849–1905) — absolwent krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych i Akademii Sztuk Pięknych w Monachium. Ok. 1892 r. otrzymał pierwszą nagrodę w konkursie na pomnik

Artysta nadał mu formę pomnika konnego, doskonale korespondującą z prestiżową lokalizacją. Sylwetka króla, z buławą w wyciągniętej dłoni, została zwrócona na południowy wschód, co stanowiło subtelną aluzję historyczną. Odlany z brązu monument posadowiono na cokole z szarego kamienia tarnopolskiego¹⁰, wykonanym w pracowni rzeźbiarskiej Juliana Markowskiego, a jego frontową ścianę ozdobiono napisem „Królowi Janowi III Miasto Lwów MDCCCXCVIII”. Ponieważ w zamyśle fundatorów pomnik miał słać nie tylko zasłużonego monarchę, ale i sukcesy polskiego oręża, na tylnej ścianie cokołu umieszczono płycinę z nazwami i datami zwycięskich bitew, stoczonych za panowania Sobieskiego (il. 2).

Tadeusza Kościuszki w Chicago. Działał głównie we Lwowie i na Podolu. Twórca pomników Mickiewicza w Karlowych Warach (1898) i Truskawcu oraz Zofii Chrzanowskiej w Trembowli. Zob. Derwojed (1971: 86–88).

¹⁰ Istnieją rozbieżne informacje na temat materiału, z jakiego został wykonany pomnik. Czołowski wskazuje, że monument odlano z brązu, podczas gdy Szolginia twierdzi, że pomnik jest spiszowy. Por. Czołowski (1898: 32); Szolginia (1993: 138).

Il. 2 Pomnik Jana III Sobieskiego na Wałach Hetmańskich we Lwowie, 1941. Fot. Antoni Śmiałowski. Zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie (sygn. Pocz.3049, <https://polona.pl/item/11494439/0>)

Podobnie jak dwa pierwsze, również i trzeci z pomników powstał dzięki inicjatywie lokalnej społeczności. W 1897 r. lwowskie damy powołały do życia komitet mający upamiętnić zmarłego w tym samym roku Kornela Ujejskiego. Ogłoszono publiczną zbiórkę funduszy, która objęła swoim zasięgiem całą ziemię lwowską. Mimo to realizacja projektu przedłużyła się o kilka lat, między innymi z powodu nagromadzenia inicjatyw związanych ze wznoszeniem we Lwowie innych pomników¹¹. Ostatecznie odsłonięcie dzieła – dłuta Antoniego Popiela¹² – nastąpiło 8 grudnia 1901 r. Stanęło ono na centralnej osi ulicy Akademickiej, mając za tło surową, klasycyzującą elewację Kasyna Miejskiego. Artysta nadał

¹¹ Pierwotnie odsłonięcie pomnika poety zaplanowano na 19 września 1898 r., okazało się to jednak niemożliwe, ponieważ data ta kolidowała z uroczystością odsłonięcia pomnika Sobieskiego. Zob. Petrus (2007: 47).

¹² Antoni Popiel (1865–1910) – absolwent Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie i Akademii Sztuk Pięknych w Wiedniu. Twórca pomnika Mickiewicza we Lwowie (1898), tympanonu, kamiennych kariatyd i posągów muz na fasadzie lwowskiego Teatru Miejskiego (1900) oraz dekoracji rzeźbiarskiej fasady lwowskiego Dworca Głównego (1904). Zob. Szubert (2003: 393–396).

pomnikowi kameralną formę odlanego z brązu popiersia poety, posadowionego na dwukondygnacyjnym, granitowym cokole. Od frontu umieszczono na nim napis „Kornel Ujejski”, a z tyłu cytat „Narodzie mój bądź szczęśliwy”, zaczerpnięty z wiersza *Kiedyś konając*¹³. Pomnik Ujejskiego charakteryzował się najbardziej powściągliwą formą spośród trzech monumentów. Mimo to urozmaicał on nieco monotonną perspektywę ulicy Akademickiej, a także stanowił punkt orientacyjny rzucający się w oczy dzięki rozchodzącym się od niego promieniście ścieżkom, oddzielającym od siebie niewielkie trawniki. Forma pomnika znalazła uznanie wśród lwowian, a w wydany w 1922 r. przewodniku, autorstwa Bohdana Janusza, został on określony jako „niewielki ale gustowny”¹⁴ (il. 3).

Niewątpliwie cechą wspólną, towarzyszącą okolicznościom powstania pomników, było duże zaangażowanie lokalnej społeczności i władz. Pomniki te były więc zbiorowym

¹³ Kozakowska (2012: 132); Petrus (2007: 64, 76).

¹⁴ Petrus (2007: 76).

Il. 3 Ul. Akademicka i pomnik Kornela Ujejskiego we Lwowie, ok. 1925. Fot. Marek Münz. Zbiory Biblioteki Narodowej w Warszawie (sygn. F. 7787, <https://polona.pl/item/5588482/0>)

dziełem i wspólną własnością Lwowian. Jednocześnie reprezentowały one paletę form: począwszy od dość rzadko w tym okresie spotykanego pomnika przedstawiającego postać w pozie siedzącej, poprzez pomnik konny, aż po kameralne popiersie posadowione na postumencie. Wszystkie trzy dzieła wrosły na trwałe w krajobraz Lwowa. Po zakończeniu II wojny światowej połączyła je natomiast wędrowka na zachód.

Wymuszone przesunięcie granic państwowych po drugiej wojnie światowej pociągnęło za sobą problem rewindykacji polskich dzieł sztuki ze wschodnich województw II Rzeczypospolitej. Były wśród nich liczne pomniki. Widoki na ich odzyskanie początkowo wydawały się być pozytywne. Rewindykację pomników przewidywały wszystkie projekty umów z republikami radzieckimi, sporządzone przez Biuro Rewindykacji i Odszkodowań w Warszawie w 1945 r.¹⁵

¹⁵ Przykładowo, pkt. 6 art. 2 *Projekt umowy repatriacyjnej w dziedzinie kultury*, sporządzonego przez Biuro Rewindykacji i Odszkodowań, zakładał: „[w] szczególności Rząd ZSRR zobowiązuje się

Ponadto, w lipcu 1945 r., wicepremier Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, Mykoła Bażan, wydał oświadczenie o gotowości Ukrainy do zwrotu Polsce całości jej mienia kulturowego¹⁶. Problemy pojawiły się we wrześniu tego roku, podczas wizyty polskiej delegacji w Kijowie. Co prawda podpisano wówczas protokół dodatkowy do Umowy między PKWN a Rządem USSR z 9 września 1944 r., mówiący że strona ukraińska zwróci Polsce lwowskie pomniki związane z polską historią i kulturą. Jednak w tym samym dokumencie deklarowano, że we Lwowie ma pozostać pomnik Mickiewicza „jako pisarza, który cieszy się popularnością i miłością wśród narodu ukraińskiego”¹⁷. Stało się więc jasne,

zwrócić Polsce [...] pomniki Polaków [...] jako obiekty pozbawione interesu dla ukraińskiego, białoruskiego i litewskiego [państwa – przyp. E. D.]”. Kowalski (1994: 185–186).

¹⁶ Matwijów (1996: 75).

¹⁷ „Przewodniczący Sownarkomu N.S. [Nikita Siergiejewicz – przyp. Z. R.] Chruszczow zgodził się wydać Rządowi Polskiemu polskie narodowe pomniki, znajdujące się w mieście Lwowie, a związane z historią i kulturą wyłącznie polską i jednocześnie wyraził życzenia

że o zwrocie pomników będą arbitralnie decydowały strona sowiecka i ukraińska. Wywołało to zdecydowaną reakcję społeczeństwa polskiego, które stanowczo domagało się zwrotu polskich dóbr kultury. W kampanię włączyli się też uczeni, m.in. były dyrektor Muzeum Sobieskiego we Lwowie, Karol Badecki, któremu szczególnie leżało na sercu los pomnika króla¹⁸. Napięta sytuacja utrzymywała się do 1949 r.,¹⁹ kiedy to pod wpływem nacisków polskiej opinii publicznej strona ukraińska zobowiązała się w końcu, że do 1 listopada tego roku na własny koszt przetransportuje do Przemyśla pomniki Fredry, Ujejskiego i Sobieskiego²⁰. Jednakże ostatecznie dotarły one na stację kolejową w Żurawicy pod Przemyśłem dopiero 2 marca 1950 r., a 20 kwietnia władze ukraińskie przekazały polskiemu konsulowi w Kijowie dokumentację, składającą się z rysunków, planów i zdjęć²¹. Jednak te wydarzenia wcale nie oznaczały, że wędrówka lwowskich pomników dobiegła końca.

Rok 1950 otworzył tajemniczy okres w ich dziejach, który trwał cztery lata. Przetransportowane do utworzonej w 1948 r. składnicy dzieł sztuki w parku wilanowskim, pomniki nie tylko popadły w zapomnienie²², ale wręcz ulegały zniszczeniu²³. Sytuacja ta dziwi w kontekście wcześniejszych,

pozostawienia w mieście Lwowie pomnika Mickiewicza, jako pisarza, który cieszył się popularnością i miłością narodu ukraińskiego". Maliniak (2011: 8).

¹⁸ W sprawozdaniu z 1945 r. Badecki napisał: „pomnik Jana III Sobieskiego, wzniesiony wolą i ofiarnością społeczeństwa polskiego, a kunsztem i talentem polskiego artysty, związany jest tak długo z sylwetą Lwowa, jak długo ma on charakter polski. W przeciwnym wypadku winien od podzielić los wysiedlonej ze Lwowa ludności polskiej”. Szolginia (1993: 150).

¹⁹ Kowalski, Chrienow (1974: 519).

²⁰ Pertraktacje w tej sprawie były prowadzone przez cały okres 1946–1949. Np. 18 maja 1946 r. *chargé d'affaires* ambasady polskiej w Moskwie, Henryk Wolpe, rozmawiał z naczelnikiem IV Wydziału Europejskiego MSZ ZSRR Aleksiejem Pawłowem, który wyraził opinię, że strona polska żąda zbyt wiele, gdyż „rewindykacja ogołoci Zachodnią Ukrainę i Zachodnią Białoruś z dóbr kulturalnych”; Matwijów (1996: 84). Najdłuższą trwały pertraktacje wokół pomnika Sobieskiego. W literaturze pojawia się pogląd, iż taka zwłoka była spowodowana zamiarem przeniesienia go na pomnik Bohdana Chmielnickiego, jaki powzięły władze sowieckie. Zob. Szolginia (1993: 150); Śliwiński (2014a).

²¹ Pomniki Sobieskiego, Fredry i Ujejskiego figurują w raporcie *Dotychczasowe rezultaty akcji rewindykacyjnej przeprowadzonej przez Biuro Rewindykacji i Odszkodowań w latach 1945–1940* z 19 sierpnia 1950 r. Maliniak (2011: 8); Siciński, Dąbrowski, Gmurek (1998: 255–256); Szolginia (1993: 150).

²² Pomniki znalazły się w zarządzanej przez Muzeum Narodowe w Warszawie składnicy na wniosek Naczelnej Dyrekcji Muzeów i Ochrony Zabytków. Zob. Petrus (2007: 97–98).

²³ Według Szolginii pomnik Sobieskiego ustawiono na trawniku, a cokół zamontowano w zupełnie innym miejscu. Ponadto z cokołu

długotrwałych starań o ich odzyskanie. Z pewnością nie bez wpływu na los pomników pozostała ich lwowska proveniencja. Przełom nastąpił w 1954 r., gdy zainteresował się nimi nowy dyrektor muzeum wilanowskiego, Wojciech Fijałkowski, który rozpoczął w Ministerstwie Kultury zabiegi mające na celu wyznaczenia dla pomników nowej lokalizacji. Trwały one dwa lata²⁴.

Jako pierwszy wyruszył na miejsce swojego przeznaczenia pomnik Fredry. Rywalizowały o niego Poznań i Wrocław²⁵, a ostatecznie – 26 kwietnia 1956 r. – przetransportowano go do stolicy Dolnego Śląska, gdzie został odsłonięty 15 lipca tego samego roku. Jeszcze przed przywiezieniem dzieła do Wrocławia rozgorzał spór dotyczący jego lokalizacji²⁶. Ostatecznie zdecydowano się umieścić go na Rynku, aczkolwiek decyzja ta była kontestowana jeszcze w wiele lat później. Jej krytycy wskazywali na dysproporcję między niewielką skalą pomnika, a ogromną przestrzenią głównego placu i wysokością okalającej go architektury²⁷. Mimo tych kontrowersji pomnik Fredry na stałe wpisał się w krajobraz wrocławskiego Rynku, a symboliczny wymiar tej lokalizacji potęguje fakt, że do 1944 r. w tym samym miejscu stał pomnik Fryderyka Wilhelma III, projektu Augusta Kissa²⁸. Co więcej, pomimo wielu lat przemilczeń na temat proveniencji pomnika, wrocławianie nie zapomnieli o jego prawdziwej historii. Na mocy Uchwały Rady Miejskiej z 6 lipca 2011 r. na cokole pomnika umieszczono tablicę informującą o jego lwowskim pochodzeniu²⁹. (il. 4).

skuto tablicę z miejscami bitew oraz herbami rodziny Sobieskich Lwowa. Szolginia (1993: 150).

²⁴ Decyzja o skierowaniu pomników na Ziemię Zachodnie i Północne miała z pewnością wymiar polityczny i propagandowy, w duchu dyrektywy MKiS *Potrzeby kulturalne na terenach Ziem Odzyskanych* z 21 maja 1946 r. Problemem była jednak lwowska proveniencja pomników. Por. Dąbrowski, Gmurek (1998: 231), Dybalska (2015: 4).

²⁵ Nie do końca wiadomo, dlaczego pomnik Fredry trafił akurat do Wrocławia. Przywołuje się w tym kontekście związku komediopisarza z tym miastem, a także fakt że po wojnie osiedli tu liczni lwowianie. Antkowiak (1985: 57).

²⁶ Zgłaszano m.in. następujące propozycje: Plac Polski, skwer przy Poczcie Głównej, plac przed budynkiem Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (obecnie Teatr Lalek). Maliniak (2011: 10).

²⁷ Krytycznie o tej lokalizacji wyrażał się m.in. Kazimierz Reiss, który pisał w „Przekroju” z 18 czerwca 1989 r., że „dostojny pisarz wygląda tam jak żebrak pod kościołem”. Dybalska (2015: 5). W tym stwierdzeniu jest ziarno prawdy, bowiem skala pomnika została dostosowana do kameralnej przestrzeni pl. Akademickiego we Lwowie, skrzyżowania dziewięciu ulic, zwanego przez lwowian „różą wiatrów”. Zob. Szolginia (1993: 36).

²⁸ Szejn (2013: 138).

²⁹ Maliniak (2011: 62).

Il. 4 Pomnik Aleksandra Fredry na wrocławskim Rynku, lata 60. XX w. Zbiory własne autorki

Nie mniej barwne były losy pomnika Ujejskiego, który 27 listopada 1956 r. trafił do Szczecina. Decyzja dotycząca tej lokalizacji jest owiana tajemnicą³⁰. Sprawie nie nadawano rozgłosu. Niewielki wzmianki o pojawieniu się pomnika w Szczecinie znalazły się jedynie w prasie lokalnej. Niefortunne okazało się również jego usytuowanie. Ustawiony przy monumentalnej, barokowej Bramie Portowej, w przestrzeni charakteryzującej się chaosem urbanistycznym spowodowanym zniszczeniami wojennymi, pomnik przez lata pozostał niezauważony. Kres jego degradacji położył rok 1994, kiedy po raz pierwszy od wielu lat został on poddany konserwacji³¹. W 2006 r., z inicjatywy stowarzyszenia Civitas Christiana, dokonano oficjalnego odsłonięcia pomnika, które

nie miało miejsca w roku 1956³². Dzięki odbywającym się w tym miejscu od tamtej pory wydarzeniom kulturalnym oraz zjazdom rodziny Ujejskich, dzieło to odzyskało swój pierwotny prestiż. Podobnie jak przed wojną we Lwowie, tak i dziś w Szczecinie koncentruje się wokół niego życie lokalnej społeczności, w czym już nie przeszkadza jego niekorzystne usytuowanie (il. 5).

Ostatnim akordem powojennej wędrówki lwowskich monumentów były losy pomnika Sobieskiego. O dzieło to zabiegało wiele miast. Jeszcze w 1946 r. o jego pozyskanie starały się Gliwice³³. W późniejszych latach rywalizowały o niego

³⁰ Sprawę badał Jerzy T. Petrus, autor doskonałej pracy o pomniku Ujejskiego. Kwerendy zlecone przez niego w Archiwum Państwowym w Szczecinie, a także w tamtejszych archiwach Wydziału Kultury oraz Architektury i Urbanistyki nie przyniosły efektów. Zob. Petrus (2007: 99).

³¹ Konserwację przeprowadzili Teresa Korzanowska i Janusz Krauze. Uzupełniono brakujące litery napisu oraz zabezpieczono dzieło przed działaniem czynników atmosferycznych. Zob. Petrus (2007: 103).

³² Skaliński (2010: 7).

³³ 12 sierpnia 1946 r. Miejska Rada Narodowa wydała Uchwałę w sprawie przeniesienia do Gliwic pomnika króla Jana III Sobieskiego. Prośbę argumentowano faktem, że znaczny odsetek mieszkańców Gliwic stanowili wysiedleńcy ze Lwowa. Przypominano, że Sobieski przejeżdżał przez Gliwice w 1685 r. udając się do Wiednia i był entuzjastycznie witany przez mieszkańców. Wreszcie, apelowano do poczucia sprawiedliwości władz podkreślając, że lwowskie pamiątki są przewożone do różnych miast polskich i Gliwice nie mogą zostać w tej dystrybucji pominięte. Matwijów (1996: 282–284).

Il. 5 Pomnik Jana III Sobieskiego na Targu Drzewnym w Gdańsku, 1969. Zbiory własne autorki

Kraków i Gdańsk.³⁴ Pomnik został odsłonięty 26 czerwca 1965 r. na gdańskim Targu Drzewnym, przy czym wcześniej usunięto z cokołu tablicę informująca o jego lwowskim rodowodzie oraz napisy z miejscami bitew, znajdującymi się na terenie ówczesnego ZSRR³⁵. Pomnik znalazł się w zupełnie innym kontekście urbanistycznym niż pierwotnie. Wcześniej stał on bowiem przy szerokim spacerowym *corso*, podczas gry Targ Drzewny w Gdańsku jest przestrzenią niewielką i nie pozwalającą na pełne wyeksponowanie dzieła. Jednakże lokalizacja pomnika Sobieskiego ma symboliczny wymiar, ustawiono go bowiem w miejscu, w którym w latach 1904–1946 stał pomnik żołnierzy pruskich dłuta Christiana Behrensa³⁶. Historia pomnika Sobieskiego, podobnie jak Fredry jest więc przykładem zastępowania starej narracji historycznej i kulturowej nową. Co więcej, konserwacje pomnika oraz rekonstrukcja

pierwotnych tablic i zamontowana w latach 1999–2000 iluminacja, po części przywróciły mu należne miejsce w tkance urbanistycznej oraz w życiu miasta.

Historia przeniesienia pomników Fredry, Sobieskiego i Ujejskiego ze Lwowa do Wrocławia, Gdańska i Szczecina to temat interdyscyplinarny, z pogranicza historii i historii sztuki. Oddaje on złożoność problemów, z jakimi musiała zmierzyć się sztuka polska na Ziemiach Zachodnich i Północnych po drugiej wojnie światowej. Pomniki te są świadkami historii przypominającymi, że nasza tożsamość została uwarunkowana tym, skąd przybyliśmy.

Bibliografia

Antkowiak 1985 = Zygmunt Antkowiak, *Pomniki Wrocławia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985.

Czołowski 1898 = Aleksander Czołowski, *Jan III i jego pomnik we Lwowie*, Gmina Król. Stoł. Miasta Lwowa, Lwów 1898.

³⁴ Śliwiński (2014b).

³⁵ Tablica została usunięta podczas konserwacji przeprowadzonej przez Przedsiębiorstwo Państwowe Pracownie Konserwacji oddział Gdańsk. Zob. Śliwiński (2014b).

³⁶ Śliwiński (2014b).

- Derwojed 1971 = Janusz Derwojed, „Barącz Tadeusz”, w: *Słownik artystów polskich i w Polsce działających (zmarłych przed 1966). Malarze, rzeźbiarze i graficy*, t. 2: D–G, red. Jolanta Maurin-Białostocka i in., Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1975: 86–88.
- Dybalska 2015 = Wanda Dybalska, „Akta W. Hrabia dla Wrocławia. Skąd się wziął Fredro na Rynku”, *Gazeta Wyborcza Wrocław*, 62 (2015): 6–8.
- Janusz 1922 = Bogdan Janusz, *Przewodnik po Lwowie (z planem miasta)*, „Wszechświat”, Lwów 1922.
- Kowalski, Chrienow 1974 = Włodzimierz T. Kowalski, Iwan A. Chrienow, *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 9: *Styczeń 1946 – grudzień 1949*, red. Włodzimierz T. Kowalski, Iwan A. Chrienow, „Książka i Wiedza”, Warszawa 1974.
- Kowalski 1994 = Wojciech Kowalski, *Likwidacja skutków II wojny światowej w dziedzinie kultury*, Instytut Kultury, Warszawa 1994.
- Kozakowska 2012 = Joanna Kozakowska (red.), *Pomniki, akcenty rzeźbiarskie, tablice pamiątkowe Szczecina*, Muzeum Narodowe, Szczecin 2012.
- Kwiatkowska, Melbechowska-Luty, Siomoczkin 1993 = Maria Irena Kwiatkowska, Aleksandra Melbechowska-Luty, Igor Siomoczkin, „Marconi Leonard”, w: *Słownik artystów polskich i w Polsce działających (zmarłych przed 1966). Malarze, rzeźbiarze i graficy*, t. 5: *Le–M*, red. Irena Bal i in., „Krağ”, Warszawa 1993: 356–360.
- Maliniak 2011 = Jarosław Maliniak, *Ze Lwowa do Wrocławia. Fredro – świadek historii*, Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, Wrocław 2011.
- Matwijów 1996 = Maciej Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996.
- Petrus 2007 = Jerzy T. Petrus, *Pomnik Kornela Ujejskiego. Między Lwowem a Szczecinem*, Collegium Columbinum, Kraków 2007.
- Siciński, Dąbrowski, Gmurek 1998 = Andrzej Siciński, Adam Grzegorz Dąbrowski, Jerzy Gmurek (red.), *Ministerstwo Kultury i Sztuki w dokumentach 1918–1998*, Warszawa 1998.
- Skaliński 2010 = Romuald Skaliński, *Kornel Ujejski. Po stu dziesięciu latach w Szczecinie*, Towarzystwo Esperanckie „Flamo”, Toruń 2010.
- Szolginia 1993 = Witold Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 2: *Ulice i place*, „Sudety”, Wrocław 1993.
- Szolginia 1993 = Witold Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 3: *Świątynie, gmachy, pomniki*, „Sudety”, Wrocław 1993.
- Sztejn 2013 = Jan Szejn, „Pomnik Aleksandra hr. Fredry”, w: *Leksykon zieleni Wrocławia*, red. Iwona Bińkowska, Elżbieta Szopińska, Wydawnictwo Via Nova, Wrocław 2013: 138–139.
- Szubert 2003 = P. Szubert, „Popiel Antoni”, w: *Słownik artystów polskich i w Polsce działających (zmarłych przed 1966). Malarze, rzeźbiarze*

i graficy, t. 7: *Pe–Po*, red. Irena Bal i in., Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2003: 393–396.

Śliwiński 2014a = Błażej Śliwiński, „Pomnik króla Jana III Sobieskiego”, w: *Gedanopedia.pl*, (2012–2015), http://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=POMNIK_KRÓLA_JANA_III_SOBIESKIEGO (data dostępu: 13 listopada 2015).

Śliwiński 2014b = Błażej Śliwiński, „Pomnik żołnierzy (na Targu Drzewnym)”, w: *Gedanopedia.pl*, (2012–2015), [http://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=POMNIK_ZOŁNIERZY_\(na_Targu_Drzewnym\)](http://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=POMNIK_ZOŁNIERZY_(na_Targu_Drzewnym)) (data dostępu: 13 listopada 2015).

Z kraju. Lwów 1897 = „Z kraju. Lwów”, *Głos Narodu*, 5 (13 października 1897): 2.

Summary

Wandering monuments. Relocation of three statues from the city of Lwów to Wrocław, Szczecin and Gdańsk in the period 1956–1965

At the end of the Second World War, the Soviet Union took over the Polish eastern territories, which resulted in the mass and compulsory expulsion of Polish people from their homelands. The irreparable loss of these lands was the starting point for many years of wandering not only for people, but also for works of art. Many of them originated from Lwów (now in Ukraine) — an ancient city, abounding in precious objects important for Polish cultural heritage.

The article elaborates on the relocation of three monuments founded by the citizens of Lwów at the turn of the 19th and the 20th centuries, and dedicated to some famous Poles — the poets Aleksander Fredro and Kornel Ujejski, and King John III Sobieski. Their journey from Lwów to the western territories of the post-war Poland started with the battle between the Soviet authorities and the Polish cultural elites, who struggled to transport to Poland as many precious objects originating from the lands annexed to the Soviet Union as possible. Fortunately, such was the case with the three statues.

They arrived in Poland in 1950, to be stored in the gardens of the royal palace in Wilanów near Warsaw, where they remained until 1956, when the communist authorities decided that they should be transported to the eastern territories of Poland. Several cities competed for the monuments, but finally between 1956 and 1965 they were placed in Wrocław, Szczecin and Gdańsk. Now their story gives an opportunity to reflect on the numerous historical and political problems that Polish society had to face directly after the Second World War.